

TORPENS TRÅLAR

Av Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1964

Bohuslän har varit rikt på torp och småställen i en gångens tid. Landskapets bergiga och backiga terräng har nämligen inbjudit till småodlingar av fattigmanskaraktär kanske mer än någon annan stans i vårt land. Bönderna hade i allmänhet nog av arbetet nere på de bördiga lerslätterna, där de med sina många oxar och hästar kunde köra tunga jordbruksredskap och bärga rika skördar. Därför överlät de åt de obesuttna att såsom torpare odla upp de lättare men ofta stenbundna jordarna i fjällbygderna, där de kunde reda jorden med träharvar och inte sällan använda kon som dragare. Skördarna på sådana små torpställen blev väl oftast ganska magra, men de var dock under goda år ett välkommet medel för att jaga bort fattigdom. Torpbildningen uppmuntrades därför med all kraft av den svenska regeringen under slutet av 1700-talet.

Men slit och släp blev det både för torparen och hans hustru på de magra tegarna, eftersom ju allting måste göras för hand och på stunder som blev över efter dagsverket hos bönder och herrgårdspatroner. Och likväl måste torparen stå med mössan i hand och bocka sig djupt för jordägaren för att få lov att bo kvar på stället. Denna ofria tillvaro födde hat och bitterhet hos den fattige. Och därav kom det sig att när den nya tiden bröt in på 1900-talet och industrierna lockade med höga löner, torparen slängde sin hacka, sålde sin ko och övergav torpstället för en fin lägenhet i närmaste stad eller samhälle. Där fick han det bättre på många sätt, men han fick framför allt ett större anseende. Därför undrar man inte på att han flyttade från landsbygden.

Torpet "Snytan" vid Hallinds kulle

Men ingen tog hand om torpet. Det kom att stå öde kanske mest därför att det låg så långt bort från bygden och så långt från körbar väg. Stugan förföll snart, liksom ladugården. Så småningom revs det hela ned, och det återstod blott ett par

stenhögar, som på några år blev överväxta med buskar. Så blev det ett typiskt ödetorp här som på så många, många andra ställen.

Torpens historia i vårt land är inte så värst gammal, knappast mer än 200 år. Och vad den bohuslänska torpbebyggelsen beträffar, så torde den till allra största delen ha tillkommit i början av 1800-talet. Det blev en svår nödtid här nere vid kusten efter år 1809, då den sista

stora sillperioden upphörde. Då uppstod överflöd av fattigt folk, som drabbats av arbetslöshet, sedan sillsalterier och trankokerier lagts ned. De hade ingenstans att ta vägen för att få tak över huvudet, och sitt uppehålle måste de tigga sig till. Men några av dem lyckades bönderna övertala att stanna kvar på gårdarna, ty det fanns en viss brist på jordbruksarbetare, både manliga och kvinnliga. Man hjälpte dem att bygga små stugor eller jord- och stenhyddor i skogarna, där det var lämpligt att röja och odla upp nya åkrar. Så bildades hjonelag, och så uppstod torpen. Till stora fördelar både för bönderna och för det fattiga folket.

Gammal bebyggelse på Orust, som Tegneby hembygdsförening har lyckats rädda en bild av. Hakekärrstorpet, Tegneby sockens sista ryggåsstuga, nedriven 1914.

Hur det gick till då torpen bildades och vilka villkor, som då ställdes å ömse sidor, kan man få veta av de rikligt förekommande torparekontrakten från början och mitten av 1800-talet. Här återges sålunda ett dylikt kontrakt från den lilla gården Rålseröd i Herrestads socken nära Uddevalla. Det är skrivet år 1832 och ser ut på följande sätt:

"Emälan Undertecknad är följande Contract af Sluttad Näml:

1. till torparen Hans Hansson och des Hustru Christine Anders Doter under Rålseröd Bort Lemnar Jag ett Stycke marck på utägorna til mit ägande Hemman Rålseröd, Lila Rökleks myr kalad, att få up odla, nytia, Bruka och Behålla i Båda deras Lifs tid.

2. äfwen Lemnas 6 frihets år til markens upodlande, och sedan göres 30 dagar årligen, och för öfwerdagar Betallas 8 skillingar Riksgälds om dagen, alt på Jordegarens Kost.

3. gierdsle och Bränsle får taggas i Hemmanets til Hörande Skog.

4. mulebete för Kreaturen ärhålles i Hemmanets til Hörande utmark.

mäd förestående contract för klarar vi oss å ömse sidor Nögde, Som skiede i til kalande vitnes närvaro, Som skiede i Rålseröd den 13 Majj 1832. Anna Olof Doter, self hålit i pannan.

Ofvan besluttat Contract finner jag mig till alla dellar nöjd, som för Säkras av Rålserö Jacob Hedberg.

til Witne Magnus Nilsson på Sanbacken self Hållit i pennan.

Johannes Hansson på Ögården self Hållit i pennan."

Så här ser det ut i köket på ödetorpet "Snytan" vid Hallinds kulle i Bro socken. (1964)

Efterföljande kontrakt visar hur en torpare och hans hustru hade det vid mitten av 1800-talet på Röe herrgård i Bro socken hos gymnasieåbon Joseph Hylander:

"Enligt träffad överenskommelse upplåtes ytterligare till bebrukning och begagnande av nuvarande torparen Petter Olsson torpet Kasebo under mitt innehavande hemman Röe, beräknat från den 25 mars 1859 mot följande skyldigheters utgörande:

- 1. Förrättar Petter Olsson själv eller med manbar och duglig dräng efter som behovet fordar de dagar av året, som dess arbete påkallas Ett hundrade femtiosex (156) dagsverken på egen kost.*
- 2. Sedan förutnämnda dagsverken äro fullgjorda, betalas för de övriga, som göras, då därom tillsäges, tjugofem öre (25) för varje dag, även på egen kost.*
- 3. Åligger det Petter Olssons hustru att i tur med de andra under hemmanet lydande torparehustrur biträda med nödiga hussysslor av lak, bak, bråting och käfting, varunder de åtnjuta gårdens kost, samt att dessutom spinna åtta marker försvarligt blångarn eller i stället tre marker lingarn om året.*
- 4. Under andtiderna utgöras tvenne manbara dagsverken varje dag, när behovet det påkallar och därtill uppbådas, eller i brist därav det ena av en duglig kvinnsperson, som av mig godkännes, vilka dubbla dagsverken likväl avräknas å de för året förut bestämda.*
- 5. Får Petter Olsson gagna hemmanets skog och torvmyr till nödigt gärdslä och bränsle jämte reparation på husen, dock får vid besittningens förlust ej annat än torv, ener och kvist användas till bränsle, samt ej växande träd huggas utan undersökning av behovet och anvisning av mig, där huggning får verkställas, varjämte det även åligger Petter Olsson att*

genast fransäga om han finner att olovligt hygge förövas i skogen eller bränsle därifrån olovligen bortföres av vem det vara må, då han därför erhåller hälften i den ersättning, vartill åverkaren blivit dömd eller genom överenskommelse kan komma att erlægga.

6. Lägger Petter Olsson varje år fyra (4) famnar laglig stengärdesgård omkring torpets ägor, och skulle sten därtill behöva framköras, få mina dragare därtill begagnas med villkor att de ej illa hanteras. Gärdesgårdarna underhållas för övrigt och lämnas vid ett kommande avträde i hägnadsgillt skick.

7. Underhållas husen till torpet med tak och reseväggar samt de bristfälligheter, som utan nybyggnad kunna avhjälpas, och kommer arbetet vid de på husen nödiga reparationerna att av Petter Olsson besörjas, men därtill nödiga materialer tillsläppas av mig.

8. Sedan gårdens vårarbete är förrättat, får Petter Olsson begagna mina dragare till förrättande av sin sånad, såvida ej tillfället medgiver att under arbetstiden därmed beträda, vilket senare dock ej anses som någon skyldighet, och åligger det Petter Olsson att ej behandla dragarna illa, vid förlust av denna förmån, och om något av redskapen skadas eller förstöres då ersätta den eller bättra vad som fordras.

9. I laga tid skall torpet uppsägas, ävensom Petter Olsson äger laga fardag, såvida denna förmån ej förverkas genom ovilja, otro eller uraktlåtenhet av förestående skyldigheters fullgörande. Röe den 19 december 1859. Joseph Hylander."

Livet på torpet synes sålunda huvudsakligen ha gått i arbetets tecken. Det gick säkerligen rätt så bra att hålla fattigdomen och bekymren undan, när det var goda år och så länge hälsan stod bi. Men när barnaskaran blev stor, när nöd- och missväxtåren kom, och när ålderdomens bräcklighet visade sig, vanligen redan vid 50-60 års ålder hos en mager krokig och utsliten torpare, då blev det inte så lätt att klara sig.

**Torpet Lövkasen
under Hallind i
Bro socken.
(Numera öde och
förfallet 1964).**

Nöd och fattigdom bland torpare och småfolk blev det mångenstädes i norra Bohuslän under 1800-talets förra hälft. Ett dokument, som tydligt berättar härom, är en skrivelse, som år 1827 sändes från dåvarande kyrkoherden i Naverstad, prosten Wilhelm Geintschein, till landshövdingen i länet, greve Axel von Rosen.

Kyrkoherdens skrivelse, som är föranledd just av nöden i landsändan och den hjälp i form av lån till såsäd, som regeringen beviljat åt sådana, som kunde skaffa borgen, vilket ingen torpare kunde i Bullaren, redogör först för befolkningsförhållandena i häradet, där mer än 3000 personer livnärde sig på 82 magra hemman. Av de 555 hushållen fanns knappt 20, som icke var fattiga. 166 hushåll levde av endast gåvor och understöd, d. v. s. de gick och tiggde. Fattigvården kunde inte föda mer än 18 personer, ehuru flera behövde hjälp.

Ett typiskt bohuslänskt torp vid 1900 talets början

Den långa skrivelsen avslutas med följande skildring, som väl visar torparnas usla förhållanden:

"Uti en sädesfattig och penningelös ort, där under de ,goda åren alla fattigbidrag sker genom sammanskott av spannemål, kan icke heller fattigkassan äga någon kontant fond, helst aldrig några donationer existerat, och det obetydliga, som insamlas årligen vid kyrkan, även årligen åtgår till de behövande. Man kan således anse det för vår ömma skyldighet, i synnerhet hemmansägaren emot sina torpare att om förmågan räckte under ett infallande missväxtår visa en större frikostighet. Men när hemmansägaren själv är träffad av missödet, själv är medellös, så är han även berövad förmågan att göra gott. Det finns då för honom ingen annan utväg än att taga brödet från sin egen mun för att giva det till torparen. Man kan ock kalla det en självvållad olycka, när hemmansägaren emottagit fattiga, odugliga torpare och låtit dem bosätta sig på ett fjäll, där de även under goda år icke äro i stånd att föda sig – men vad skall han väl göra! – Denna torpareklass är nu så talrik, och den behöver ju ock ett tillhåll. Den överhopar hemmansägaren med böner och tårar om bostad, och det blir således, åtminstone för tillfället, en välgärning, om denne beviljar honom en liten stuga och något litet stycke jord till odling, och icke bör han plikta därför under ett infallande missväxtår. Man kunde väl tänka sig att hemmansägaren skulle finna sin ersättning i torparens dagsverken, men sådana slags torpare äro merendels bräckliga, till arbete odugliga, och de äro egentligen icke mottagna för arbets- utan för barmhärtighets skull. Men även om motsatsen ägde rum, blir det möjligt att husbonden icke är i behov av hans dubbla arbete, eller – vilket nu är fallet – icke förmår att föda honom under arbetet – och vad bliver då

ersättningen? Jag har ofta både vid husförhör och mantalsskrivningar varit vittne till, huru många mera omtänksamma än ömhjärtade hemmansägare velat under goda år göra sig av med sådana torpare – men då hade ju dessa blivit husvilla eller fallit fattigvården till last, som icke förmår att omfatta dem alla. Och vart de än tagit sin kosa, så hade ett lika hårt öde drabbat dem."

Nöden bland torpare och husmän i Bullaren var tyvärr inte något speciellt för det häradet. Otaliga dokument skulle kunna framletas till bevis för att förhållandena var ungefär likartade överallt på den tiden och fortfor i ungefär ett hundra år till, d. v. s. så länge det fanns några torpare och fattigfolk i fjällbygderna.

Nu återstår som sagt bara ruiner på ödetorpen. I bästa fall kan man finna en stenkällare, en skorstensmur och en tvinande syrenberså. Men många ödetorp plånas ut efter hand som skogen växer över lämningarna. Det är stor skada att så sker. Ödetorpen borde fridlysas och fredas från skogsplantering. Ty många av torparnas ättlingar ute i världen vill besöka den plats, där förfäderna bodde, slet, svalt och led nöd. Man får liksom en känsla av att den gamle torparen lämnat något litet av sin själ kvar på sitt torp. Och det skänker ro och avkoppling åt nutidsmänniskan att besöka sådana platser.